

Dr Ivan Janković*

MACKE

Macke su sprava koja je u Srbiji služila za izvršenje telesne kazne batinanjem („boj”) do 1873. godine, kada je ova kazna ukinuta. Dotle, ona je bila daleko najčešće propisivana i izricana vrsta kazne. Uvek je izvršavana na „mackama”. Ta veza je bila toliko jaka da su „macke” postale sinonim za telesnu kaznu batinanjem (osuditi/baciti/udariti koga „na macke”). Ubrzo su postale i simbol represije uopšte. Tako u satiričnoj pesmi *Put* (1847), Branko Radičević (govoreći o školstvu a ne o sudstvu) kaže:¹

Oj davori, učitelji kleti,
Da čudne ste i divne aveti!
Pola mačke a pola ste ljudi,
Lika ljucka a mačije čudi,
[...]
Pa po vazdan srce vam uzdiše,
Da iz đaka načinite miše,
Psuj i karaj, pa na macke vuci,
Pa ih onde kâ skotove tuci,
Da svak od njih drkče i trepeće,
Kada gosa kraj njega prošeće!

A Svetozar Marković, opisujući ustavobraniteljski režim u svojoj *Srbiji na Istoku*, (1872): „Sve je bilo propisano uređeno za vaspitanje naroda – od ‘cenzure’ pa do ‘macaka sa drvenim klinovima’ i ove su ušle u zakon”.²

S obzirom na učestalost javnih batinanja, macke su morale biti stvar obična, prizor koji je, bar u većim mestima, viđan svakodnevno i savremenicima bio dobro poznat. A ipak, mi danas ne znamo kakvih je sve „macaka” bilo u upotrebi i kako su one tačno izgledale. Štaviše, i sama reč je

* Advokat u penziji, Beograd
e-mail: ijank@eunet.rs

1 *Pesme Branka Radičevića*, I, Beč: U Jermenskome namastiru, 1847; citat na str. 158–159. Ovaj i sledeći citat naveo je i Gl. Elezović u svom radu (v. niže fn. 5).

2 Marković, S., 1995, *Srbija na Istoku, Celokupna dela*, VIII, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 63.

pala u potpuni zaborav i vrlo malo ljudi, pa i najbolje obrazovanih, danas zna šta su i kakve su bile „macke”. Ovim pitanjem su se bavili Momčilo Grubač (2004) i, naročito podrobno, Gliša (Gligorije) Elezović (1952).

1. KAKO SU IZGLEDALE MACKE?

Grubač citira opise macaka iz pripovetki Milana Đ. Milićevića i Janka Veselinovića: „Nikolu sad povale na macke, gvozdanim karikama zakopčaju mu noge, ruke i pleća, pa ga onda stanu nasusret tući [dvojica pandura]” (Milićević, *Od nevolje divljak*); „kad ga dovedoše do one nesrećne daske što se zove macke [...] obori ga na macke, pa mu gvožđem – udešenim za ruke, noge i leđa – prikopča telo za dasku” (Veselinović, *Kumova kletva*). Grubač navodi i opis iz novinskog članka u *Politici* od 09.10.1966, po kome su macke „drvena naprava u koju legne krivac, a noge i ruke stavi u drvene otvore kao u kakvu ključaonicu”.³ On još dodaje da je osuđeni morao sam da „vuče” macke do mesta izvršenja kazne i da ih odatle vrati. Najzad, Grubač primećuje da se takva sprava u Hrvatskoj zove „derež” i navodi definiciju dereža iz *Enciklopedije Leksikografskog zavoda*: „klupa za koju su nekad privezivali ljude osuđene na batinanje, npr. kmetove”, a pominje i da se slična naprava u Rusiji zvala „kobila”.⁴

Elezović se oslanja na brojnije i raznovrsnije izvore. Kao filolog, on je u istraživanje krenuo od reči „macke”, sinonimâ za nju i njihove etimologije. To se vidi po naslovu njegovog rada: „Derež, dereš, macan, macke, macko, jaram, čekrle” (a i po nadnaslovu: „Iz rječničke građe”). Elezović je iscrpno analizirao leksikografsku građu, opise (pa i pomene) macaka u beletristici, publicistici i istoriografiji, kao i sudske dokumente iz prve polovine XIX veka. Na osnovu tih izvora, zaključio je:⁵

Mäcke, mäckäkä ž. mn. Naprava za batinanje ljudi i žena u Srbiji i Vojvodini. Bile su u upotrebi dve vrste macaka: u obliku kolica ili u obliku klupe ili „krevetića” [...]. Građene su u raznim krajevima Srbije i Vojvodine različito. U staroj šabačkoj nahiji [...] bile su u obliku kolica, tj. „pokretne klupe” [...]. Različne su bile macke za muškarce (položene), a drukčije za ženskinje (uspravne ili jaram). Ponegde su macke imale nekakve drvene klinove [...]. U Pomoravlju (Paraćin) nekakvim drvenim lukovima su stezali za noge, ruke i vrat onoga koga su želeli tući

3 U ovoj novinskoj rubrici su objavljivani izvodi iz građe Istorijskog arhiva Beograda, ali, nažalost, tehničkom greškom je u *Politici* ispušten izvor za ovaj opis macaka, pa ga nismo mogli identifikovati.

4 Grubač, M., 2004, *Telesna kazna u Srbiji od Prvog srpskog ustanka (1804) do njenog ukidanja (1873)*, Beograd, Službeni glasnik, str. 113–114.

5 Elezović, Gl., 1952, „Derež, dereš, macan, macke, macko, jaram, čekrle”, *Pitanja savremenog književnog jezika* Sarajevo, god. IV, knj. II, sv. 2, str. 330–346; objavljen 1952, Elezovićev rad je datiran: Beograd, 9-XII-1949.

na mackama [...]. Na drugim mestima su telo osuđenoga prikopčavali za macke (dasku) naročito udešenim gvožđem za noge, ruke, leđa [...].

Elezović je prvi skrenuo pažnju na grafički prikaz macaka u delu Feliksa Kanica [Slika 1]:⁶

Slika 1

Crtež je nastao 1860. godine u selu Vitkovu (okrug kruševački, srez koznički), u kome se još od 1840-ih godina nalazilo sedište primiritelnog (opštinskog) suda.⁷ Kanic je u Vitkovu boravio kao gost kapetana Ilije Antonijevića, načelnika kozničkog sreza. I dok je Kanic „razgledao dvorište sudnice, pokazao se Ilija vrlo raspoložen da preda mnogom stavi u praktično dejstvo na kažnjenicima sprave za batinanje, koje tada nisu nedostajale ni u jednoj kapetanskoj kući. Na moje odbijanje zadovoljio se da mi sa velikim uživanjem teoretski demonstrira duhovito konstruisani aparat za žene, njegovu okovratnu dasku (*Fallblock*), kojom se ujarmi glava, a ruke stegnu, [kao i sličan horizontalni instrument za muškarce]. Ne toliko da bih ovekovečio kapetana Iliju lično, nego da bih sačuvao za poznije nara-

6 Kanitz, F., 1868, *Serbien: Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868*, Lajpcig, H. Fries, naspram str. 244. Crtež je objavljen i u drugom izdanju (Kanitz, F., 1909, *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart*, II, Lajpcig, Bernard Meyer, p. 77), kao i u srpskom prevodu dela (Kanic, F., 1985, *Srbija: Zemlja i stanovništvo od rimskog doba do kraja XIX veka*, prev. Gligorije Ernjaković, Beograd, SKZ i Rad, II, str. 82).

7 Gavrilović, J., 1846, *Rječnik geografsko-statistični Srbije*, Beograd, Praviteljstvena Knjigopečatnja, str. 48–49.

štaje srpske prizore suđenja pod vedrim nebom koji bivaju sve ređi, ovde dajem skicu (koju sam verno po prirodi nacrtao) akta Miloševog pravosuđa u Vitkovu koji se odigrao pred mojim očima.”⁸

Pogledajmo prvo „duhovito konstruisani aparat za žene”. Kao što Elezović kaže, to su „uspravne macke”, „ženske macke” ili „jaram”. M. Đ. Milićević u jednoj svojoj priči pominje kako je iz Beograda stigla „naredba”: „da se u selu način[e]: [...] macke za batinanje ljudi i jaram – za kamdžijanje žena”,⁹ a na drugom mestu piše: „na mackama su bili ljude, a u jarmove su ukoškavali žene, kad su i njih tukli”.¹⁰ Na osnovu Kanicevog crteža, nije se teško dosetiti kako je jaram korišćen; to prikazuje sledeća rekonstrukcija slikara Veljka Mihajlovića [Slika 2]:¹¹

Slika 2

- 8 Kanicev tekst navodimo u prevodu Gligorija Elezovića (Elezović, Gl., str. 344), a ne prema objavljenom Ernjakovićevom prevodu (str. 80–81), jer je ovaj drugi netačan u dvema pojedinostima: umesto „sprave za batinanje” (*Prügelmaschinen*) Ernjaković kaže „sprave za mučenje”, a sprava za žene je kod njega „pakleno smišljena” umesto „duhovito konstruisana” (*sinnreich konstruierten*). S druge strane, Ernjakovićev prevod je potpuniji, jer Elezović izostavlja „sličan horizontalni instrument za muškarce”, što smo mi dodali u uglastim zagradama.
- 9 Milićević, M. Đ., 1879, *Zimnje večeri: Priče iz narodnog života u Srbiji*, Beograd, str. 29 (navedeno prema: Elezović, str. 334).
- 10 Milićević, M. Đ., 1878, *Opštine u Srbiji*, u: *Godišnjica Nikole Čupića*, knj. 2, Beograd, str. 213 (navedeno prema: Elezović, G., str. 334).
- 11 U Janković, I., Mihajlović, V., 2014, *Kata Nesiba: Istinita i ilustrovana istorija jedne beogradske bludnice i njene borbe za ustavna prava 1830–1851*, Beograd, Čigoja, 2014, naspram str. 160.

Sprava za kažnjavanje žena imala je i druga imena (a, u raznim vremenima i na raznim mestima, možda i drukčiji izgled). To su: „ljuba” i „razboj”. Užičko okružno načelstvo je 1853. tražilo odobrenje Ministarstva unutrašnjih dela da sagradi nove sprave za izvršenje telesnih kazni, „počem su Macke i *Ljuba* na kojima se muškog i ženskog pola na telesnu kaznu osuđena lica kazne, tako strunule da se više na tu celj upotrebljavati ne mogu”.¹² A Upraviteljstvo varoši Beograda je 1846. godine isplatilo 153 groša nekom dundëru „za iznova pravljen *razboj* gdi se žene kaznuju i dve lipove daske”.¹³

Što se tiče „horizontalnih”, „položenih” macaka, stvari su manje jasne. Na Kanicovom crtežu, one se vide samo delimično: to je klupa, dvadesetak santimetara visoka, na čijem jednom kraju se nalaze dva spojena gvozdena (?) luka, u obliku zaobljenog slova „M”; ne znamo da li se i šta nalazi na njenom drugom kraju, koji zaklanja kapetan Ilija, ili, možda, na njenoj sredini, koju zaklanja jedan od pandura. Isto tako, ne znamo ni da li se i kako oni lukovi mogu pomerati.

Postojeći opisi macaka u ovom pogledu nisu nam od veće koristi. Jedini zakonodavni akt u kome se izrekom pominju macke je *Privremeno Ustrojenje, i krug djatelnosti Primiritelni Sudova* od 17. juna 1839. godine.¹⁴ Prema članu 17. *Ustrojenja*, sve opštine su dužne da „opredjele” i „načine”:

- a. Jednu kućicu, u kojoj će Sud Primiritelni svoja zasjedanja držati.
- b. Kućicu radi apsana, zgodno načinjenu, i od prve mnogo neudaljenju.
- v. Jedne macke s drvenim klinovima.

Nema sumnje da je upravo ovo *Ustrojenje* onaj „zakon” o kome govori Sv. Marković, odnosno ona „naredba” koju pominje M. Đ. Milićević. Mi pretpostavljamo da su „drveni klinovi” služili da se za njih privežu i tako imobilišu kažnjenikove ruke (i noge?). Očigledno je da su tu funkciju vršili i lukovi koji se vide na Kanicovom crtežu, bez obzira od kog su materijala bili.

12 Arhiv Srbije (AS), Ministarstvo unutrašnjih dela – Policijsko odeljenje (MUD-P), 1853, F-VI-149 – pismo od 14.07.1853. U svom odgovoru, MUD odobrava izgradnju novih sprava prema ponudi koju je Načelstvo dobilo od lokalnog majstora „da iznova napravi i macke i ljubu za 9 cvancika”.

13 Istorijski arhiv Beograda (IAB), Uprava grada Beograda (UGB), 1847, F-II-172, k. 66.

14 V. *Sbornik zakona i uredbâ, i uredbeni ukazâ, izdani u Knjažestvu Srbskom, od vremena obnarodovanog Ustava Zemaljskog (13. Fevr. 1839. do Apr. mes. 1840.)*, 1840, Beograd, Knjigopečatnja Knjažestva Srbskog, I, str. 236–240.

Opisi macaka u srpskoj beletristici, pa i u leksikografskoj građi, međusobno se razlikuju. Kada ih je analizirao, Elezović je zaključio da književnici koji su ih opisivali (npr. J. Veselinović i M. Šapčanin) macke nikada nisu videli nego su o njima samo slušali. Nama se ovaj zaključak čini preteranim, jer se opisi o kojima je reč slažu i sa arhivskim podacima i sa izgledom spravâ koje su služile za telesno kažnjavanje batinanjem u Austriji (*Prügelbank*) i Ugarskoj (*deres*), a koje su sačuvane u tamošnjim muzejima.

Najjednostavnije macke nisu morale imati nikakvih uporišnih tačaka za imobilizaciju kažnjenika – njega su mogli imobilisati panduri, pritiskajući mu ruke i noge za klupu ili ih vezujući za nogare ili samu klupu. Jedne takve, sasvim jednostavne macke izgledaju ovako [Slika 3].¹⁵

Slika 3

Češći su, međutim, eksponati na kojima postoje lukovi i/ili obruči za imobilisanje kažnjenika, poput ovih [Slika 4].¹⁶

15 Eksponat u Muzeju Gornje Austrije u Lincu. Fotografije preuzete sa sajta Univerziteta u Salzburgu: <http://rat.imareal.sbg.ac.at/kategorien/kat-2/strafvollzug-sinstrumente/prugelbank>, 07.06.2014.

16 Eksponati iz Muzeja Gornje Austrije u Sankt Peltenu (levo) i Državnog muzeja u Taboru, Češka (desno). Fotografije preuzete sa sajtova: <http://rat.imareal.sbg.ac.at/michi/no-landesmuseum/prugelbank-no-landesmuseum> i <http://gams.uni-graz.at/archive/get/o:rehi.6842/sdef:Image/get>, 07.06.2014.

Slika 4

Na nekima su uočljivi detalji slični onima koje je Kanic nacrtao u Vitkovu [Slika 5]:¹⁷

Slika 5

17 Ekspонат u Muzeju pravne istorije u dvorcu Pegštal, Austrija. Fotografija preuzeta sa sajta www.austria-forum.org/af/Heimatlexikon/Rechtsgeschichte_in_Pöggstall, 07.06.2014.

Na mađarskom se klupa za batinanje zove *deres* (izgovara se: dereš) i ne razlikuje se bitno od odgovarajućih austrijskih sprava [Slika 6]:¹⁸

Slika 6

Mađarski „dereš” pominjemo posebno zato što je na srpskom ta reč sinonimna sa mackama. Zapravo, prvi naziv za macke koji je Vuk Karadžić zabeležio u svom *Rječniku* (1818) je *derež*, u značenju *Prügelbank* i uz napomenu da ju je zabeležio u Sremu. Reč „macke”, i to u drukčijem obliku: *macko*, Vuk je uneo tek u drugo izdanje *Rječnika* (1852), u istom značenju kao derež.

Macke su često imale točkove. Kada jesu, zvali su ih – mada ne uvek – „kolica”, a kada nisu – „klupa”. U arhivskoj građi srećemo zahteve i račune za izradu novih i opravku starih macaka sa točkovima. Na primer, protokol troškova beogradskog suda za jun 1836. sadrži stavku: „za četiri točka iznova načinjena za macku, dato 10 cvancika kolaru”,¹⁹ a samo dve godine kasnije, isti sud je „za macke” isplatio 22 groša i 33 pare, i to: za macke majstoru; za eksere; za dasku na mackama i za 4 točka na mackama.²⁰ U oktobru 1854, jedan majstor-kolar nudio je Načelničestvu okruga beogradskog da za 10 talira napravi „kolica na kojima se prestupnici telesno kazne”.²¹ Šabačko okružno načelstvo je 1860. tražilo sredstva da nabavi „jedne macke iznova načinjene za kažnjenje policajnih prestupnika”, ali je Ministarstvo odbilo da odobri sredstva „za nabavku *klupe* na kojoj se prestupnici kazne”, smatrajući da načelstvo treba da ih izdvoji iz sopstvenog budžeta za kancelarijski materijal.²²

18 Ilustracije sa sajta Mađarske elektronske biblioteke: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/1-577a.jpg>, 07.06.2014.

19 Protokol od troškova kancelarije Ispravničevstva okruga beogradskog od 01.09.1835. do 01.09.1836 – AS, Pokloni i otkupi (PO), 85: 47.

20 Protokol rashoda Magistrata okružija beogradskog od 28.10.838. do 26.10.839 – AS, Sud okruga beogradskog (SOB), 1839.

21 AS, MUD-P, 1854, F-IX-16. Kurziv dodat.

22 AS, MUD-P, 1860, F-XII-21. Kurziv dodat.

U muzejima (koje smo posetili samo preko interneta!) i drugim izvorima nismo našli nijedan grafički prikaz macaka sa točkovima, iako se iz literature vidi da su i u Austriji i Ugarskoj, pored sprava prikazanih na gornjim slikama, korišćene i takve. Iz naše arhivske građe proizlazi da su takve macke imale četiri točka, a iz opisa u jednoj pripoveci Milorada Šapčanina saznajemo da su imale i rudu („dostojanstveno dovukoše panduri macke na sred prostranog dvorišta [...], pa pustivši drvenu rudu na travu, stadoše s jedne i druge strane macaka”).²³

2. KAKO JE IZVRŠAVANA KAZNA BOJEM NA MACKAMA?

Kazna batinanjem se sastojala u zadavanju određenog broja udaraca štapom ili batinom (muškarcima), kamdžijom (ženama) ili rozgom²⁴, odnosno prutom (maloletnicima), a od 1860. godine i maloletnicima i ženama „prutom”. Broj udaraca je bio određen presudom i skoro uvek je bio deljiv brojem 5. U praksi je najčešće dosuđivano 25 udaraca, pa se izraz „25 po turu” zadržao u jeziku do danas. Maksimalni broj udaraca je bio 100 (ne odjednom nego iz dva ili više puta), dok Krivičnim zakonikom (KZ) od 1860. godine nije smanjen na 50. Zakonski minimum je bio deset. Kazne su izvršavane javno do 1860. godine, kada je KZ ukinuo javnost izvršenja. Od tada su kazne izvršavane u ograđenim dvorištima sudskih ili policijskih zgrada. Međutim, novelom KZ od 1863. godine dopušteni su izuzeci u pogledu nejavnosti izvršenja, uglavnom u selima, jer u njima nije bilo odgovarajućih sudskih ili policijskih zgrada sa ograđenim dvorištem.²⁵ Kaznu batinanjem su izvršavali sudski ili policijski panduri, a na selu, ako pandura nije bilo, seoski kmetovi ili momci koje ovi za to odrede. Kaznu je izvršavao ili jedan čovek ili, da bi se izvršenje ubrzalo, dvojica, koji su udarce zadavali naizmenično.

Udarcu su zadavani uvek po „debelom mesu”, tj. po stražnjici osuđenog lica. Alternativni izraz za debelo meso bio je „nadležnost”: „da se bije po nadležnostima”.²⁶ U ovom pogledu, praksa je od početka bila jedinstvena i ozakonjena je brojnim propisima. Prema *Ustrojeniju sudova okružnih*

23 Šapčanin, M., *Nahijski gospodar*, navedeno prema: Elezović, G., str. 334.

24 „Rozga” je rogoz (*typha latifolia*), višegodišnja biljka od čijeg lišća se pletu asure (up. Grubač, 40.fn).

25 Ako bi se radi kažnjavanja u seoskom sudu „krivac u sobu uvukao, ova je tako mala i niska da se batinom ne može ni zamanuti a kamo li izmanuti” – Cenić, Đ. D., 1866, *Objasnenije Kaznitelnog zakonika za Knjažestvo Srbiju*, Beograd, Državna štamparija, str. 84.

26 „Podozritelni ne po leđi, no po nadležnosti tj. po debelim mesima kaznjen biti ima” – član 23. Uputstva Narodnog suda nahijskim knezovima od 03.03.1829, Petrović, M., 1897, *Finansije i ustanove obnovljene Srbije*, I, Beograd, Državna štamparija, str. 642.

(1840), „kazn telesna ... će se sastojati u boju sa štapovi [ili sa kamdžijom] po debelom mesu” (§ 22), a prema KZ (1860): „Ko se osudi na boj, biće se po debelim mesima” (§ 32/2).

Propisi nisu određivali da li se udarci zadaju po golom telu ili preko odeće, a ni literatura se nije detaljnije bavila ovim pitanjem. Grubač misli da je osuđenom skidano odelo, „ali ne uvek, već samo po pravilu”, a da je osuđenikova gola stražnjica prekrivana „posebnim komadom sukna preko koga su ga udarali”. Potporu za ovu tvrdnju on nalazi u jednom dokumentu Upraviteljstva varoši Beograda iz 1867. godine, u kome se govori o nabavci četiri komada sukna koja se „licima na kojima se telesna kazna izvršava na stražnjicu privezuju”, jer su se postojeća sukna „sasvim poderala”. Pored toga, on misli da je „ponegde postojala i drukčija praksa: da se osuđeni pre šibanja oblačio u specijalnu košulju”, jer jedan sudski dokument iz 1830. godine pominje trošak za „2 košulje za šibane krivce”.²⁷

Mi mislimo da su stvari stajale obrnuto: po pravilu, osuđeni na boj su bijeni preko odela; od ovoga je, naravno, moglo biti izuzetaka (mi ih nismo sretali). U prilog takvom mišljenju idu sledeće okolnosti. Prvo, ni u jednom nama poznatom opisu izvršenja telesne kazne, kako u književnosti tako i u arhivskoj građi, ne pominje se da je kažnjenicima (bez obzira na pol) skidana odeća. Drugo, jedan dokument iz 1860. godine jasno pokazuje da su kažnjenici bijeni preko odela a ne po golom telu. Radi se o pitanju koje je načelstvo podrinskog okruga uputilo Ministarstvu unutrašnjih dela i koje se tiče pravičnosti kod izvršavanja telesnih kazni. Načelstvo prvo primećuje da novi KZ propisuje da se osuđeni bije po debelim mesima, ali ne kaže da li golim ili pokrivenim. Iz daljeg teksta je, međutim, očigledno da se u praksi bije po pokrivenim, jer načelstvo brine to što su osuđeni (i muškarci i žene) prilikom izvršenja kazne različito odeveni – neki samo u košulji, a neki u debelim čakširama i haljinama, pa je to izvor nepravde, jer ista kazna za isto delo pogađa jedne teže nego druge.²⁸ Uostalom, i sâm Grubač citira jedan memoarski izvor po kome su, zbog čestog izricanja telesnih kazni, „ljudi u to vreme nosili čakšire od sukna sa jače nabranim turom. Ove poturlije mogle su imati i po tri aršina sukna samo u turu”.²⁹

Što se tiče Grubačovih argumenata u prilog tezi da su osuđeni bijeni po golom mesu, oni nisu ubedljivi. Onaj sa „specijalnom košuljom” se, u stvari, ne odnosi na telesnu kaznu *bojem* nego *šibom*. Grubač se tu poziva na troškovnik „Beogradskog suda” za 1830. godinu, koji sadrži stavku: „2 ko-

27 Grubač, M., 2004, str. 108.

28 AS, MUD-P, 1862, F-VI-10, 28.12.1860.

29 Grubač, M., 2004.

šulje za šibane krivce [...] groša 16”³⁰ Košulje su očigledno nabavljene *posle* izvršenja kazne šibom („za šibane krivce”), tako da nam ovo ne kazuje ništa o odevnosti krivaca osuđenih na kaznu bojem. Drugi argument, o komadi-ma sukna koja se „licima na kojima se telesna kazna izvršava na stražnjicu privezuju”, deluje uverljivije, ali je daleko od konkluzivnog. Nama izgleda verovatnije da je to sukno stavljano preko osuđenikove odeće (a ne na golo meso), da bi se sprečilo oštećenje pantalona ili haljine. Razlog za ovo je što bi oštećenjem odeće osuđeni trpeo i materijalnu štetu, što bi predstavljalo dodatnu kaznu. Ovom tumačenju ide u prilog činjenica da se sukno za pokrivanje stražnjice pominje relativno pozno (1867. godine), tj. samo nekoliko godina pre konačnog ukidanja telesne kazne, kada njena primena jenjava i kada se čine pokušaji da njeno izvršenje bude što „civilizovanije”.

3. KAKO SU JOŠ KORIŠĆENE MACKE?

(a) *Za torturu*. Macke su korišćene prilikom „odaje”, kako se zvala tortura u srpskom krivičnom postupku.³¹ Do ukidanja, 1858. godine, tortura je rutinski primenjivana u svrhu iznuđivanja priznanja okrivljenog ili iskaza svedoka, kako u sudskom tako i u prekršajnom (policajnom) postupku. Tehnički, ona je koncipirana kao „kazna” za okrivljenog ili svedoka koji, po mišljenju islednika, ne govori istinu. Jedan od vidova torture bio je „boj”, koji se izvršavao na identičan način kao i istoimena telesna kazna, s tim što je maksimalni broj udaraca, u početku neodređen nijednim propisom, 1829. godine ograničen na 25,³² a 1847. na deset,³³ mada je pojedinim poznijim propisima opet vraćan na 25.³⁴ Ovo ograničenje, međutim, nije bilo apsolutno, jer se „kazna” mogla ponavljati svaki put kada okrivljeni, odnosno svedok ne govori istinu, bar ne po mišljenju islednika.

(b) *Kao pomoćno sredstvo kod izvršenja telesne kazne šibom* (ukinuta 1859. godine).³⁵ Osuđeni na ovu kaznu, go do pojasa, sproveden je odre-

30 Dokument koji Grubač citira je objavljen u: Petrović, M., *Finansije*, III, str. 748. Grubač ga omaškom opisuje kao troškovnik „Beogradskog suda”, a u stvari se radi o troškovniku Suda narodnog srbskog, čije je sedište bilo u Kragujevcu.

31 O torturi: Grubač, M., 2004, str. 40–53; Janković, I. i dr., 2010, *Zabrana zlostavljanja: Priručnik za policiju i zatvorsko osoblje*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 31–35.

32 Član 23. Uputstva Narodnog suda nahijskim knezovima od 03.03.1829, Petrović, *Finansije*, I, 642.

33 Čl. 6 Kaznitelnog zakona za poare i krađe od 26.05.1847, *Zbornik*, IV, 28.

34 Npr. član 5bis Rešenja o istrebljenju hajduka i njihovih jataka u Užičkom okrugu od 13.04.1850, *Zbornik*, V, str. 114.

35 O kazni šibom: Grubač, M., 2004, str. 32–38; Janković, I., 2012, *Na belom hlebu: Smrtna kazna u Srbiji 1804–2002*, Beograd, Službeni glasnik, str. 104–106; Mirković, Z. S.,

đeni broj puta kroz špalir („parada”) sastavljen od određenog broja građana, od kojih je svaki morao da ga udari šibom po leđima. Broj udaraca je zavisio od presude, kojom je propisivano koliko puta osuđeni mora da prođe kroz stroj i koliko ljudi mora da bude u stroju. Ako je stroj brojao 300 ili više ljudi i ako se kroz njega prolazilo dvanaest ili više puta „na mesto” (tj. po jednom u svakom pravcu), to je podrazumevalo 7.200 udaraca, posle čega je smrtni ishod bio skoro izvestan („mrtva šiba”).

Kada osuđeni zbog povreda i bolova više ne bi mogao da korača, po preovlađujućoj praksi nošen je kroz špalir dok ne pretrpi dosuđeni broj udaraca. Užičko okružno načelstvo je 1851. godine tražilo mišljenje Ministarstva unutrašnjih dela o ovoj praksi: kada osuđeni ne može da korača, „načelstvo mora osuđenog krivca na leđa jednog svog pandura natovariti i ovaj ga na sebi kroz uparađene ljude nositi donde dokle se presuda u dosuđenoj mu kazni šibe potpuno izvrši”. Načelstvo predlaže da se umesto toga osuđeni stavi na kolica i tako vozi kroz špalir. Međutim, Ministarstvo nije odobrilo ovaj predlog nego je izdalo sledeće uputstvo: osuđenog koji ne može da korača „treba vezati za macke i celu paradu tako urediti da svako lice jednom k mackama pristupi i osuđenog onoliko puta udari koliko bi ga inače u paradi udariti morao”.³⁶

(c) *Za zastrašivanje i ponižavanje prestupnika.* Kazna za sasvim lake prestupnike se ponekad mogla sastojati u samom polaganju na macke, bez batinanja. Na primer, seljak koji je u beogradskoj kafani pozajmljivao novac kartašima (kockanje u kafanama je bilo zabranjeno), uhapšen je, ukoren i „položen na macka, bez kazni”, pa otpušten.³⁷ Ovaj primer potvrđuje da je telesna kazna bila beščasteća i da je, pored nanošenja fizičkih bolova, imala za cilj da prestupnika ponizi. To se lepo vidi i iz reakcija onih koji su stavljeni na macke i prisutnih posmatrača, kako su opisani u pripovetkama srpskih realista iz XIX veka (npr. Šapčanin i Janko Veselinović).

Oni prestupnici koji polaganje na macke i batinanje nisu prihvatili pokorno i sa smirenošću, bivali su dodatno kažnjeni. Tako je jedan Beograđanin, koji je sa džamije gledao žene u susednom turskom haremu i za to kažnjen s 25 štapa, po izdržanoj kazni „ustao s kolica, [i] u srditosti što je zar kaštigovan [opsovao] Stvoritelja koji je i Turke i Srbe stvorio”, za šta je bio dodatno kažnjen.³⁸ Isto se dogodilo seljaku, kažnjenom sa 30 batina zbog protivljenja seoskom kmetu. Po izvršenoj kazni, on je „prekrstivši se, macke na kojima je kaznu održao preskočio i po tomu ciknuvši i udarivši

2013, *Smrtna kazna i kazna trčanja kroz šibe u Srbiji 1804–1860*, Beograd, Dosije, str. 93–133.

36 AS, MUD-P, 1851, F-VI-51.

37 IAB, UGB, 1842, F-VI-2005.

38 IAB, UGB, 208/838 k. 2.

se u grudi rekao: 'neće mi on kmetovati dok ja samo u selo dođem"', pa je za to osuđen na 12 dana apsa i 25 štapa.³⁹

*
* * *

U pripoveci u kojoj opisuje macke, M. Šapčanin žali književnike koji će doći posle njega, jer će oni, kaže, živeti u svetu bez telesnih kazni pa neće znati kako su izgledale macke. Oni će, prorokuje Šapčanin, „radi poznanstva s ovom 'strojiteljkom mira' [morati] ići i praviti duge studije, duga razmatranja u – muzejima”. Proročanstvo mu se samo delimično ostvarilo: književnici danas zaista ne znaju ništa o mackama, ali ih – i to je muka – ni u muzejima ne mogu videti. Podstaknut ovim Šapčaninovim rečima, Elezović je sredinom prošlog veka „išao u naše muzeje. Interesovao sam se [...] za macke, ali ih ni tamo nisam mogao videti jer [...] tamo nema macaka. Valjda da se blagočestivi građani ne bi skandalizirali!”⁴⁰

Mi bismo dodali: ne samo što u našim muzejima (npr. etnografskom) nema macaka, nego kod nas nema ni specijalizovanih muzeja (npr. kriminalističkog, policijskog ili sudskog), u kojima bi se čuvali artefakti od značaja za istoriju našeg pravosuđa. Nije da takvih pokušaja nije bilo, ali se nekako nisu primali. Jedno vreme, između dva svetska rata, čak je postojao Kriminalistički muzej u Upravi grada Beograda, ali je on posle rata ugašen, a isto se dogodilo Kriminalnom muzeju pri Kriminalističkom institutu Pravnog fakulteta u Beogradu (1934–1941). A pošto macaka (ni muzeja) nemamo, moramo se osloniti na blede rekonstrukcije kao što je opis macaka sadržan u ovoj belešci.

Dostavljeno Redakciji: 1. novembra 2014. god.

Prihvaćeno za objavljivanje: 9. decembra 2014. god.

39 AS, SOB, 1841, F-V-2015.

40 Elezović, Gl., str. 343.